

Kríž

Gorazd A. Timkovič, OSBM

Jozafát V. Timkovič, OSBM*

A) Najstaršia história a pôvod kríža

Znak kríža siaha do najdávnejšej histórie Praslovanov¹ (4. tisícročie pred Chr.), ba i celej ľudskej civilizácie vôbec. Už od samého počiatku mal tento znak mimoriadny symbolicko-náboženský význam. Bol totižto znakom praslovanského

Obr. 1: Swastika — najstarší symbol slnka-ohňa.

pohanského božstva slnka (ohňa, blesku) a vody (búrky), domnelého darcu života - Perúna - v pravku označovaneého slovom *^rВѢТЪ² > *ВАТЪ = (^hv)atar,³ čo znamená *oheň* (doslovne *vatra*), prípadne *voda*⁴ (stsl. ВѢДА [čítaj *vada*], porov. angl. *water*). Keďže v primitívnom praslovanskom vyjadrovaní ešte neexistovali samohlásky ako čisté a jasné zvuky, slovo *^rВАТЪ sa vyslovovalo ako ^hva.ta. *voda*, *vatra*.⁵

Ženskú formu božstva ohňa a vody predstavovala bohyňa Sláva, ktorá bola na oblohe reprezentovaná najväčšou hviezdou nočnej oblohy - Mesiacom. Keďže šlo tak isto o božstvo ohňa a vody, historické dokumenty ju označujú slovom ^hva.ta. - (^hv)aštar, (^hv)aštara.⁶

Znakom vyššie spomenutého božstva v jeho mužskej i ženskej forme bol kríž (obr. 1), ktorý sa podľa neho dodnes nazýva «^hwastika» (swastika).⁷

Swastika je najstaršou známou formou kríža v histórii ľudstva! Jej podstatou je vlastne *kruh* s dvoma vpísanými, navzájom prekríženými čiarami.⁸ Dnešný výraz *kríž* (stsl. крижъ) je keltského pôvodu, vznikol zo staroslovan-

* Autorom častí A), B) je G.A. Timkovič a časti C) - J.V. Timkovič.

ského keltského slova **кpдгъ** *kruh* a to palatalizáciou *h-ž* (porov. dnešné výrazy: *kruh* — *kruž-nica* — *kríž*, lat. *crux*). Kruh-kríž swastiky bol ešte v maloázijskej a perzskej pradomovine posvätným znakom slovanských ctiteľov ohňa (*vatry*) a vody. Naši predkovia už v dávnoveku vedeli, že drevo sa musí ukladať v ohništi vždy krížom jedno cez druhé, ináč nehorí dobre. Kruh swastiky teda predstavuje slnko-ohnište a dve prekrížené čiary — horiace polená v ňom. Swastika je preto najstarším symbolom slnka-ohňa.

Božstvo ohňa, ktoré bolo na oblohe predstavované slnkom, či v noci mesiacom, bolo na zemi reprezentované posvätným ohňom-vatrou a obetnými posvätnými zvieratami boli jašterice. Žreci tohto božstva sa nazývali «starci» (od stsl. **старь** *stary*⁹ pôvodne (**гва**)**старь**), porov. stsl. **старьць** *starec*, *predstavený*.¹⁰ Starci plnili zároveň funkciu veliteľov-predstavených, porov. stsl. **старѣишина** *vodca, vládca, veliteľ*.¹¹ Mená ako «Ašera», «Aštera», či «Aštara», s ktorými sa stretávame i v Biblii,¹² sú v skutočnosti iba modifikáciou praslovanského slova **лщерь**, **лщтерь**, čo znamená *jašter*.¹³ Posledné na zemi žijúce veľjaštery sa stali pre naivných pohanstvom zaslepených ľudí predmetom božského kultu.¹⁴ Ľudstvo po páde Adama a Evy v raji, odmietnúc pomoc Božiu, kleslo tak hlboko, že namiesto Boha Stvoriteľa sa začalo klaňať plazom. Kniežatám tohto sveta sa stal jeho zvodca diabol - drak, vo Svätom Písme tiež predstavovaný ako plaz... (Zj 12,3; 12,9). Naši pohanskí predkovia vo svojej maloázijskej pradomovine uctievali jašterov-plazov nielen pre ich obrovské rozmery a silu, ale hlavne pre ich prirodzený vzťah k zdanlivému božstvu - slnku. Život plazov, ako studenokrvných živočíchov totiž závisí od teploty okolia, preto všetky plazy, veľjašterov nevynímajúc, vyhľadávali a dodnes vyhľadávajú teplé, slnkom zaliate ležoviská.¹⁵ Zoológia nás učí, že v noci plazov vo voľnej prírode priťahuje i teplo rozloženého ohňa (*vatry*).¹⁶

Zo starodávneho znaku *vatry*, tj. kruhu-kríža swastiky a z praslovanského slova **лщтерь**, **лщерь** *jašter* pochádza i grécke slovo (*α*)**σταῦρος** *kríž*, prípadne i grécke (*α*)**σ**(**τ**)*αῦρος* *jašter*.

л	щ	т	є	р	ь
(<i>α</i>)	σ	τ	<i>αῦ</i>	ρ	ος
(<i>α</i>)	σ	(τ)	<i>αῦ</i>	ρ	ος

Odtiaľ pochádza i Grékmi často užívaný staroveký názov Slovanov vo všeobecnosti — «Sauromati» (*Σαυρομάται*), či «Sarmati» (*Σαρμαται*), tj. ctitelia «saura-jašterice»,¹⁷ akým Gréci s obľubou nazývali Slovanov ešte dlho, i po úplnom vyhynutí veľjašterov na našej zemi. Keďže išlo naozaj o našich predkov, ktorí sami seba nazývali Slovanmi, v latinčine sa výraz «*sarma — Sarmata» užíval vo význame «slovo — Slovan», (porov. lat. «sermo» *reč, hovorené slo-*

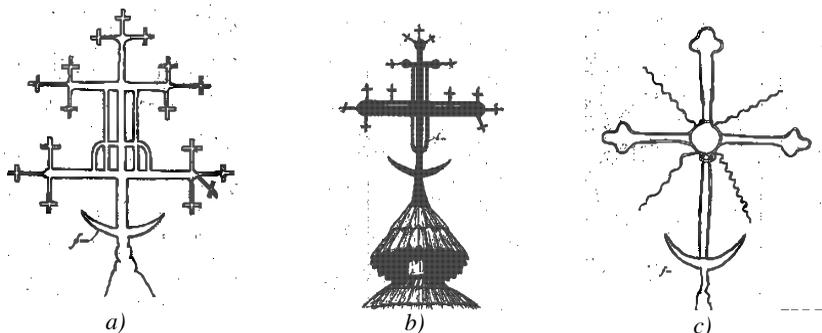
vo) a výraz «Sarmatia»¹⁸ sa chápal ako synonymum Slávie (tj. zemi ctiteľov bohyne Slávy, čiže Slovanov). Jedným z hlavných, «Sarmatami» nazývaných slovanských kmeňov boli popri Roxolanoch (= Skýtoch, Rusínoch), aj Bastarni¹⁹ (= karpatskí Kelti²⁰), tj. ctitelia ^hVaštary-jašterice v plnom slova zmysle. Žili na severovýchodných svahoch Karpát v oblasti dnešnej Galície-Haličiny (Malo-poľsko). Slovania skýtskeho-rusínskeho pôvodu ich medzi sebou nazývali «Lachy» (stsl. **ЛАХЪ** *Poliak*²¹), čo je praslovanské "iránske" slovo znamenajúce *had, plaz* (porov. perzské «láh-at» *had, plaz*,²² perzské «Léh» *Poliak*, perz. «Léhistan» *Poľsko*²³). Meno Lech je medzi Poliakmi dodnes veľmi obľúbené.²⁴

Naši predkovia vo svojej pohanskej zaslepenosti považovali oheň-vatru (jaštera, jaštericu) za svojho prarodiča,²⁵ tj. otca,²⁶ a preto sa i každé z troch našich praslovanských plemien (Skýti, Kelti, Mosoch-Iberi) pokladalo za osobitný plameň tejto božskej vatry (porov. slovansko-keltské výrazy: **ПЛАМЕНЬ** *plameň*,²⁷ angl. *flame* a **ПЛЕМЕНО** *plemeno*, poprípade v ruskej-skýtskej výslovnosti: **ПЛАМЪ**, **ПЛАМЫ** *plameň*²⁸ - **ПЛЕМЪ** *plemä*, či slov. *plemeno*²⁹). Meno praslovanskej bohyne Slávy-Aštary (jašterice) dostala i jedna z najväčších európskych riek «Ister» (dnešný Dunaj) a kraj okolo dolného toku tejto rieky, už od dávnoveku osídlený praslovanskými kmeňmi, sa ešte dlho v rímskych a gréckych písomnostiach nazýval slovanským názvom «Moesia» (od stsl. **МѢСАЦЬ** *mesia-c*³⁰). Podobne aj slovanská rieka Dnestr prameniaca v Karpatoch, dodnes nesie skýtsky (sarmatský) praslovanský názov «Dana-ister»³¹ *riecka Ister*... nehovoriac už o nespočetných horských «v-ystrinách», v keltskej výslovnosti «b-ystrinách», ktoré nesú tisícročia starú pohanskú minulosť našich predkov vo svojom názve... (odtiaľ i názov stredoslovenského mesta B. «Bystrica»). Názov poloostrova «Ister» v Dalmácii taktiež dokazuje prítomnosť Praslovanov Bastarnov-Keltov z karpatskej Galície-Haličiny...

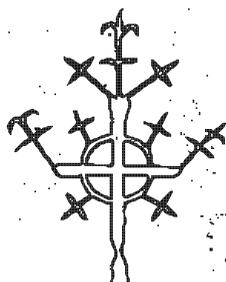
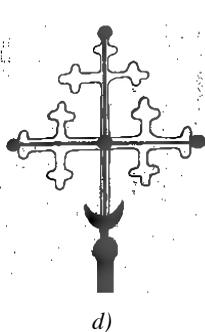
* * *

Nekonečne milosrdný Boh - Stvoriteľ neba i zeme a náš skutočný Otec nebeský, si vo svojej prenesmiernej láske k nám zvolil KRÍŽ - niekdajší pohanský znak ohňa, aby nás práve ním zachránil od večného zatratenia a pekelného ohňa... aby na ňom, práve na ňom, prijal nekonečne cennú obeť svojho jednorodného Syna - Isusa Christa - za nás... Hospod' Boh chcel, aby ľudstvo oklamané v raji plazom-hadom,³² bolo oslobodené z jeho moci práve znakom plazajaštera. Práve preto i Mojžiš v púšti z Božieho nariadenia vyzdvihol znak plazahada (Nm 21,9)³³ ako predobraz svätého Kríža. Sám Isus Christos to vysvetľuje slovami: «A ako Mojžiš vyzdvihol na púšti hada, tak musí byť vyzdvihnutý aj Syn človeka, aby každý kto verí, mal v ňom večný život» (Jn 3,14-15).

Po príchode sv. Cyrila a Metoda medzi Slovanov a po rozšírení kresťanstva na našich zemiach, začali naši otcovia a dedovia na svojich gréckokatolíckych cyrilometodejských cerkvách vztyčovať kríž Isusa Christa a pod ním umiestňovať maličký, horeznačky obrátený Mesiac - symbol to premoženej bohyně Slávy

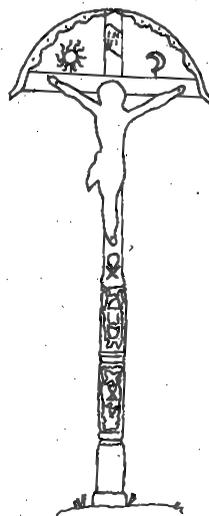

Obr. 2: Kríže na vežiach gréckokatolíckych chrámov východného Slovenska so symbolom polmesiaca - symbolom porazenej pohanskej bohyně Slávy: a) Bodružal' (okres Svidník) - železný kríž nad svätyňou; b) Bodružal' - železný kríž na hlavnej veži; c) Vyšná Polianka (okr. Bardejov) - kríž nad svätyňou; d) Matysová (okr. Stará Ľubovňa) - kríž na hlavnej veži.³⁴

Lukov (okr. Bardejov), kríž - swastika nad svätyňou.

vy (Aštary-jašterice) (obr. 2). Kráľom "Slávy" spolu s jej národom - Slovanmi, sa navždy stal Isus Christos. Preto na starodávnych krížoch umiestnených pri cestách na našich dedinách pod Karpatami dodnes vidíme veľmi často po pravej i ľavej strane Ukrižovaného i obrazy Slnka a Mesiaca ako sa klaňajú svojmu Stvoriteľovi a Bohu (obr. 3).

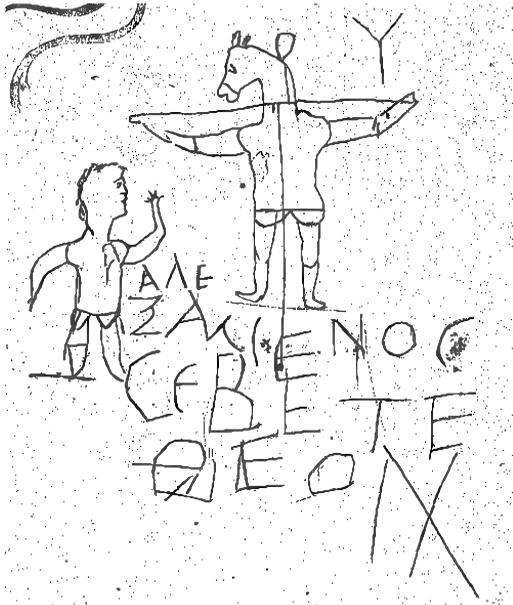
Obr. 3: Starodávny drevený gréckokatolícky kríž (okr. Medzilaborce) s vyobrazením Slnka a Mesiaca - symbolmi praslovanského božstva, ktoré sa klania Ukrižovanému.

B) Križ Isusa Christa

Prorocké narážky na križ a ukrižovanie Isusa Christa sa v Starom Zákone okrem Nm 21,9 nachádzajú i u proroka Ezechiela (9,4): «I riekol mu Hospod': 'Prejdi cez mesto, cez Jeruzalem a urob značku **Tau** na čelá mužov, ktorí vzdychajú a jaskajú (=sú nespokojní) nad rozličnými ohavnosťami, ktoré sa uprostred neho dejú». Mimoriadnu cenu má Dávidovo proctvo v 21. Žalme (verš 17) o pribití rúk a nôh Isusa Christa, nakoľko v čase, keď toto proctvo - žalm vznikol, trest smrti ukrižovaním u Židov bol ešte úplne neznámy. Zaviedli ho až Rímania, keď si podrobili Palestínu. Bežné križe, na ktorých Rímania popravovali otrokov, mali tvar písmena «T» (grécke «tau»). Medzi Rímanmi však v časoch Isusa Christa už križ nemal nijaký symbolický význam, ako to bolo v starom Oriente — považovali ho iba za hanebný nástroj mučenia. Preto pohania spočiatku s veľkým pohrdaním pozerali na kresťanov, že uctieávajú "akéhosi ukrižovaného človeka". V najstaršej časti Ríma, v Palatíne sa pri archeologickom výskume našla na stene vyrytá bohorúhavá karikatúra s osliou hlavou a s gréckym nápisom: «ΑΛΕΞΑΜΕΝΟΣ ΚΕΒΕΤΕ ΘΕΟΝ» (*Alexamenos uctieva (svojho) boha*) (obr. 4).³⁵ Vyryl ju pravdepodobne nejaký úbohý pohanský vojak vysmievať sa zo svojho priateľa - kresťana Alexamena, nevediac pritom, že takto potupuje samého Stvoriteľa neba a zeme a najväčšieho svojho Dobrodincu a Spasiteľa.

Drevený križ,³⁶ na ktorom bol pribitý Isus Christos, bol typu «immissa», čo znamená, že jeho vertikálna časť prečnievala nad horizontálne rameno. Takto bol Isusov križ o niečo vyšší ako ostatné, čo vyvolávalo dojem, že aj Ukrižovaný na ňom bol väčší zbojník ako ostatní.

Tabuľka s uvedením viny³⁷ sa pri tradičnom spôsobe ukrižovania umiestňovala k nohám ukrižovaného, avšak v prípade Isusa Christa aj tu bola urobená

Obr. 4: Bohorúhavé zobrazenie križa z 2.-3. storočia po Christovi, nájdené na stene pohanského paláca najstaršej časti Ríma.

výnimka a tabuľka bola mimoriadne, ako to dosvedčujú aj evanjelisti (Lk 23,18), umiestnená nad jeho hlavou, čím malo byť opät' zdôraznené, že Isus Christos bol väčší zločinec než ostatní.

V očiach kresťanského sveta sa kríž veľmi rýchlo stal presväтым znakom, pretože práve ním nám Isus Christos otvoril nebo a skrze kríž sme sa stali Božími deťmi. Všeobecné uctievanie tohto znaku nastalo hlavne po nájdení a povzdvihnutí svätého Kríža (sviatok *Vozdviženia Čestnaho Kresta* 14. septembra) v roku 326 svätou Helenou — matkou rímskeho imperátora sv. Konštantína Veľkého. Práve preto naši slovanskí vierozvestci sv. Cyril a Metod, keď prišli medzi Slovanov na Veľkej Morave, začali v staroslovančine (v skýtskej-ruskej reči) nazývať kríž nie keltským «kruh-kríž», ale priamo menom samého Isusa Christa — porov. staroslovancké **хрестъ** (originálne s mäkkým znakom na konci **хрестъь**), čo je vlastne etymologicky úplne totožné s gréckym slovom *ΧΡΙΣΤ-ΟС Pomazaný, Christos*.

V kresťanskej dobe rozoznávame dve základné etapy zobrazovania ukrižovaného Isusa Christa na kríži:

a/ V prvom tisícročí, ukrižovaný Isus Christos je zobrazovaný stále ako Kráľ-Vítaz. Obyčajne nevisí na dreve, ale voľne stojí na podnožke chrbtom tesne primknutý k drevu, s rozpätými rukami. Je živý a bez akýchkoľvek prejavov fyzického utrpenia. Je oblečený do dlhej voľnej kráľovskej tuniky, obyčajne bez rukávov, siahajúcej až poniže kolená. Hlava je vztýčená, ovenčená sväto-

žiarou a kráľovskou korunou. Postava je pribitá nie tromi, ale štyrmi klincami. Jedným slovom, nie je to Christos trpiaci, ale Christos triumfujúci a oslávený. Vítaz, ktorý smrťou prehol smrť.³⁸ Sv. Cyril a Metod v 9. storočí priniesli našim otcom na Veľkú Moravu práve takéhoto Christa - Vítaza a Kráľa s tým, aby sa odteraz On stal jediným Kráľom Slovanov namiesto vymyslenej pohanskej jašterice. Táto hlboká myšlienka je zreteľne zachytená a majstrovsky umelecky stvárnená na gréckokatolíckej byzantskej kaptorge nájdennej pri archeologických prácach v Mači pri Seredi na Slovensku. Túto kaptorgu - kríž s vyrytým nápisom: «**ИС ХС - ЦАРЬ СЛАВЫ**» (*Isus Christos - Kráľ Slovanov*) vidíme na každej terajšej slovenskej desaťkorunáčke (obr. 5).³⁹

Obr. 5: Kríž z desaťkorunáčky.

b/ Od 10. storočia začína hrať v svetovom

kresťanskom umení dôležitú rolu umelecký smer zvaný realizmus a začína postupné znázorňovanie Isusa Christa, tak ako sme na to zvyklí dnes: v smrteľnej agónii, s hlavou spustenou na hrud', bez šiat, umučeného, pribitého tromi klincami. Podčiarkuje sa tým iný, rovnako dôležitý aspekt našej viery, tj. žertva, ktorú Boh za nás priniesol. Boh sa strašne ponížil a v ľudskom tele vydal na smrť, aby sme my nemuseli umrieť...

Kým v prvom tisícročí zobrazovaním Isusa Christa ako Víťaza a Kráľa sa zdôrazňovalo jeho slávne vzkriesenie, teda jeho Božstvo, v druhom tisícročí sa zobrazovaním Isusa Christa ako umučeného a mŕtveho človeka zdôrazňuje jeho ľudská prirodzenosť (človečenstvo).

C) Kresťanské tvary križa

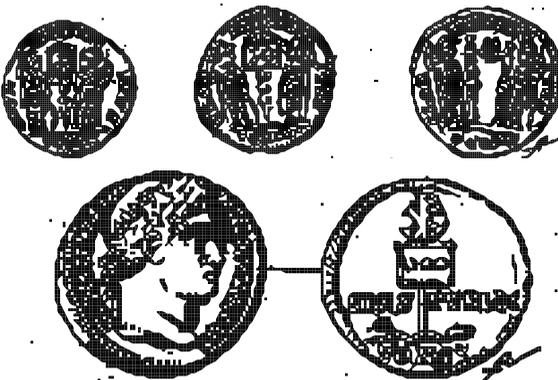
Poznáme niekoľko základných zobrazení jediného križa, na ktorom zomrel náš Spasiteľ Isus Christos. Prvé dva z nich (obr. 7) pochádzajú z éry sv. Konštantína Veľkého⁴⁰. V oboch prípadoch ide v podstate o kryptogram najsvätejšieho mena **Χριστός** (gr. *XPICTOC*), tj. o prvé dve písmená «XP» tohto slova vpísané navzájom do seba.⁴¹ Dejiny nás učia, že keď sv. Konštantín Veľký mal vídenie pred bitkou s Maxenciom (28. október r. 312), uvidel na nebi práve toto znamenie a počul slová:

— S týmto znamením zvíťazíš!

Preto dal ešte v priebehu tej istej noci vyhotoviť na štítoch svojich vojakov i všetkých svojich zástavách toto znamenie Christa - «XP».

Historici pri rozbere textov Laktancia a Eusébia⁴² zo 4. storočia a podľa mincí pochádzajúcich z konštantínovskej doby (obr. 6) konštatujú, že znamením Christa, ktorým sv.

Konštantín Veľký zvíťazil nad Maxenciom, nebol križ, ako ho poznáme dnes, ale práve hore uvedené prvé dve písmená najsvätejšieho mena: «*XPICTOC*»: «XP», v tvare ako ich vidíme na obrázku obr. č. 7. Tento monogram Isusa Christa

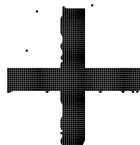

Obr. 6: Mince, ktoré platili za vlády Konštantína Veľkého (324-337).⁴³

bol neskôr poobrátený a vytvoril znamenie viac podobné gréckemu rovnoramennému krížu. Grécky monogram «XPIC TOC» - «XP», podobne ako i grécka skrátenina «IHCOC» - «IHC» - *Isus* sa neskôr, hlavne na Západe začali nesprávne interpretovať ako latinské slová "Pax Christi", resp. "Iesus Hominem Salvator".⁴⁴ Tento omyl na mnohých miestach pretrváva dodnes.

Obr. 7: Kryptogram najsvätejšieho mena Christos.

Obr. 8

Najstarší, už kresťanský symbol kríža je tzv. *grécky kríž* (obr. 8).

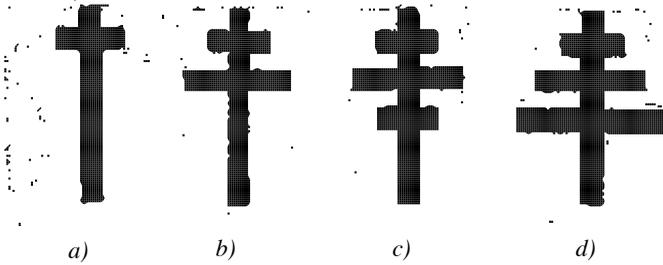
Sv. Gregor Nisejský v životopise svojej sestry sv. Makríny, ktorá zomrela roku 380, nám medzi iným zanechal dôležitú informáciu, že na šiji a ruke zomrelej bol nájdený železný kríž a tiež prsteň, na ktorom bol tento znak zobrazený. Nepodal nám však podrobnejší opis jeho tvaru. Predpokladá sa, že išlo o kríž rovnoramenný - tzv. *grécky*. Tento kríž sa volá *grécky*, lebo je dodnes veľmi rozšírený hlavne u Grékov. Vidíme ho tiež na chrbtovej strane liturgického rúcha našich gréckokatolíckych kňazov. Najstaršie vyobrazenie tohto kríža, ako vôbec najstarší znak kríža z kresťanskej éry, sa nachádza v Dura Europo (rok 163 po Chr.) a v Madula v Sýrii (r. 197-198). Grécky kríž bol objavený i na minci kráľa Abgara IX. (179-234).⁴⁵

Kríž tvaru písmena «T» (obr. 9) je tiež veľmi starým, už kresťanským znakom. Jeho história siaha až do 4. storočia - do Egypta. Práve pre tento dôvod sa nazýva aj *egyptský*. Východní mnísi sv. Antona Veľkého - maroniti žijúci v Libanone, dodnes nosia tento kríž pripnutý na svojich čiernych habitoch... V rímskych katakombách sv. Kalixta približne z toho istého obdobia nachádzame epitaf so zvýrazneným písmenom «T» predstavujúcim tento kríž: «IRETNE».⁴⁶

Obr. 9

Znak kríža na obr. č. 10a je niekedy označovaný ako *obyčajný* alebo *latin*-*ský*, pretože ho po roku 326-333, tj. po objavení kríža sv. Helenou v Jeruzaleme, nachádzame najmä na rímskych sarkofágoch. Vtedy sa veľmi obnovila úcta k sv. krížu. Dokazuje nám to napríklad sarkofág z roku 340, nachádzajúci sa vo vatikánskych jaskyniach.⁴⁷ Takýto kríž nachádzame i na byzantských minciach, ktoré boli v obehú za byzantského cisára Teodozia II. (408-450).⁴⁸ V čase tohto cisára boli však v obehú i mince s *gréckym* tvarom kríža.⁴⁹ Na tomto mieste treba poz-

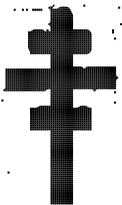

Obr. 10: Kríž - a) latinský, obyčajný; b) patriarchálny; c) cyrilometodejský; d) pápežský.

namenat', že na byzantských minciach z prvého tisícročia sa temer vždy nachádzalo znamenie kríža, ktoré cisár držal alebo priamo v rukách, na tzv. kráľovskom "ja-

blku", alebo sa oň opieral, či už on sám, alebo spolu s manželkou, z jednej i druhej strany. Dokonca i v časoch ikonoklazmu cisári vždy rešpektovali kríž. Štvorkoncový, *latinský* kríž nachádzame i v apside chrámu sv. Ireny v Konštantinopole z roku 740.⁵⁰

Šestkoncový kríž (obr. 10b) nachádzame na byzantských minciach až od roku 715. Prvýkrát bol vyrazený na minciach byzantského cisára Teodozia III. (715-717).⁵¹ Tento kríž sa v svetovej literatúre označuje ako *patriarchálny* (lebo je symbolom východných patriarchov). Vznikol z *obyčajného* kríža (symbol kňazov) pridaním druhého ramena (symbol episkopov). Dnes sa nachádza i v slovenskom štátnom erbe a na slovenskej zástave. Takýto kríž nachádzame i na byzantských minciach z čias cisára Teofila (829-842),⁵² tiež na minciach z čias cisára Michala III. (842-867).⁵³ Nachádzame ho i na niektorých gréckych pečatiach z 10. storočia,⁵⁴ ako aj na freskách Sofijského soboru v Kyjeve z jaroslavskej doby (1019-1054) a to v rukách istej mučeníčky.

Obr. 11: Cyrilometodejský kríž.

V Prešovskej, Mukačevskej a Hajdudorožskej gréckokatolíckej eparchii sa už od 9. storočia užíva, ba stal sa i našim symbolom, tzv. *cyrilometodejský* kríž s tromi rovnobežnými ramenami (obr. 10c, tiež 11).⁵⁵ Tento trojramenný kríž sa hlavne v 9. storočí užíval v Konštantinopole, čo znamená, že solúnski bratia v čase, keď prišli v 2. pol. 9. storočia na Veľkú Moravu, ho už veľmi dobre poznali a priniesli so sebou na naše územia. Dôkazom toho je sakkos franského cisára Karola Veľkého (768-814), ktorý mu začiatkom 9. storočia pri príležitosti jeho korunovácie (rok 800) poslal byzantský cisár z Konštantinopola (obr. 12).⁵⁶ Je uložený v múzeu, ktoré sa volá «Poklad sv. Petra» v bazilike sv. Petra v Ríme. Má

tvár ako dnešný episkopský sakkos, avšak je vyšívany zlatom a striebrom. Uprostred jeho prednej strany je vyšitý Isus Christos - Pantokrator - obklopený anjelmi a umiestnený v zlatými nitkami vyšívanom kruhu. Priamo nad hlavou Isusa Christa sa majestátne vypína trojramenný (osmikoncový kríž), aký sa dodnes teší práve tak veľkej obľube v našich podkarpatských gréckokatolíckych epar-

Obr. 12: Gréckokatolícky trojramenný kríž na sakkose franského cisára Karola Veľkého (768-814). Takýto sakkos bol pôvodne oblečením rímskeho cisára v Byzancii, neskôr slávnostný liturgický odev episkopov počas bohoslužieb.

Kríž

chiách. Ide o trojramenný patriarchálny kríž, aký v 9. storočí nosili iba najvyšší patriarchovia sv. Cirkvi vo východorímskej (Konštantinopol) a západorímskej - pápežskej kúrii (Rím) (obr. 10c, d). Rozšíril sa a dodnes sa uchoval vo všetkých slovanských krajinách, kde sa dodnes zachoval aj cyrilometodejský byzantský

Obr. 13: Gréckokatolícke trojramenné kríže na episkopských rížach - sakkose moskovského metropolitu (patriarchu) Šimona (1495-1511).

obrad. Do 15. storočia sa užíval aj v Rusku (obr. 13)⁵⁷ (u pravoslávnych dnes existuje naďalej, ale v trocha zmenenej forme tj. s nakloneným spodným ramenom).

Kríž s tromi rovnobežnými ramenami bol nájdený i v rukopise *Psaltyra* z 9. storočia, ktorý je písaný na pergamene po grécky.⁵⁸ Nachádzame ho veľmi často i na minciach byzantského cisára Bazila II. (976-1025)⁵⁹ a je zobrazený i na našej svetoznámej gréckokatolíckej ikone *Matky Ustavičnej pomoci* (drží ho anjel v rukách).

Tri ramená tohto kríža sa vysvetľujú takto:

Najvrchnejšie rameno - predstavuje drevenú tabuľku, na ktorej bol na I-susovom kríži Pontským Pilátom napísaný nápis v troch rečiach.

Stredné rameno - predstavuje brvno, na ktorom boli pribité ruky nášho Spasiteľa.

Spodné rameno - podnožka pre jeho nohy.⁶⁰

Od 15. storočia sa v krajinách pod priamym vplyvom Moskvy začali preferovať osmikoncové cyrilometodejské kríže, avšak so šikmo postaveným spodným ramenom (obr. 14).⁶¹ Spodné šikmé rameno sa odôvodňuje tým, že sv. Andrej, apoštol, ktorý podľa tradície pôsobil medzi Skýtmi-Slovanmi, zomrel mučeníckou smrťou na kríži tvaru «X». Práve pre tento dôvod sa táto varianta *cyrilometodejského* kríža volá i *andrejským* krížom. Iným odôvodnením šikmého ramena je nasledovná "Turínska" teória:

Obr. 14: Varianta cyrilometodejského kríža so šikmým ramenom.

Už od stredoveku sú známe prípady potulných kazateľov na území dnešného Ruska, ktorí medzi ľuďmi rozširovali mienku, že vrah Isus Christos bol mrzákom - chromým na jednu nohu, ktorú mal kratšiu. Odkiaľ sa nabral tento nesprávny názor? Moderní sindológovia - experti pri skúmaní Turínskeho plátna hovoria, že v čase pred križiackymi výpravami, a teda pred vyrabovaním Konštantinopola, Turínske plátno, na ktorom je odtlačok Isusa Christa, sa nachádzalo práve v Konštantinopole. A postava Isusa Christa zobrazená na Turínskom plátne má zdanlivo jednu nohu kratšiu! Spôsobila to posmrtná stuhlosť zomrelého, pretože Isus Christos mal obe nohy pribité nad sebou jediným klincom, tak, že jednu nohu mal mierne pokrčenú. Táto pokrčená noha vyzerá na prvý pohľad ako kratšia, a práve pre tento dôvod sa rozšírila medzi potulnými kazateľmi legenda o "chromom" Isusovi... To je jedna z príčin, prečo sa v Rusku začalo znázorňovať spodné rameno *cyrilometodejského* kríža v polohe šikmej.⁶²

Záver:

Každý z vyššie uvedených križov je symbolom spásonosného dreva, na ktorom prišlo pre celé ľudstvo Vykúpenie. Každý križ si preto zasluhuje úctu, ktorá mu pre tento dôvod právom patrí. Je síce pravda, že ten alebo onen križ je pre danú oblasť a národ viac charakteristický, ale **vždy ide o symbol a znázornenie toho istého.**

Už šiesty celocirkevný koncil v Konštantinopole roku 680 hovorí o symbole sv. Križa na svojom 73. pravidle toto:

«patrí sa nám, aby sme vynaložili všetko úsilie, aby bola vzdávaná dôstojná česť životodárnemu križu, ktorým sme boli spasení od dávneho priestupku... A preto, ak jeho zobrazenie bude niekym urobené kdekoľvek na zemi, prikazujeme ho vymazať, aby táto naša víťazná zbraň, nebola poškvrnená nohami prechádzajúcich...»

¹ Vyskytuje sa všade tam, kde sa rozšírilo praslovanské plemeno Magog, tj. praslovanskí pohlavári - rosi (rusi): v starovekej maloázijskej Tróji, ďalej v severnom Taliansku v zemi Etruskov, v Írsku a na keltských kameňoch v Škótsku, v gréckej Boeotii... (porov. O. Marucchi, «Cross and Crucifix», *The Catholic Encyclopedia*, IV, New York, 1913, str. 517-518); nachádzame ho i v jednom z najstarších chrámov v Kyjeve - v chráme sv. Sofie a v rímskych katakombách...

² Odtiaľ pochádza lat. (ⁿ)*vita*, a po palatalizácii *h-ž* i stsl. *животъ život* (*Lexicon linguae palaeoslovenicae*, I, Praha, 1958, str. 603), porov. ukr. життя, stsl. *жити* po strane digammy (*v*).

³ Pozoruhodné sú staroperzské názvy pohanských božstiev užívané v Perzii: božstvo (V)ĀTAR *vatra, oheň*; božstvo ZAM *zem*; božstvo VĀTA *viator*, porov. veľkoruské ветер... (porov. A. Pagliaro, «Persia», *Enciclopedia cattolica*, IX, Città del Vaticano, 1948-1954, str. 1215). Sú to v skutočnosti všetko slovanské výrazy, pretože v Malej Ázii a bývalej Perzii je pradomovina Slovanov.

⁴ Archeologické nálezy úlomkov keramických hrncov z obdobia Veľkej Moravy potvrdzujú užívanie križa (swastiky) i medzi veľkomoravskými Slovanmi. Znak boha ohňa a vody Perúna (swastika) sa obyčajne vyskytuje práve na spodku nádob, teda na mieste, kde sa stretali obidva živly: oheň (pod hrncom) a voda (v hrnci). Niektorí mylne interpretovali tieto znaky v dnešnom modernom slova zmysle ako «značky výrobcu», (porov. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*, «keramická značka», I, Bratislava, 1995, str. 234).

⁵ Výslovnosť tzv. «tvrdého znaku» — ѣ [čítaj *e*.] sa latinskou abecedou zapisuje v mnohých prípadoch ako zvuk -ar, -er a pod. Preto i sv. Cyril, keď pomenovával jednotlivé písmená cyriliky, dal tomuto písmenu názov «еръ» (v keltskej mäkkej výslovnosti «*er*»). Podobne tzv. «mäkký znak» — ѣ sa približne vyslovoval ako zvuk [^o/*u*.], preto dostal cyrilometodejský názov «уць» (v keltskej výslovnosti «*us*»). Porovnaj angl. *broth-er* a stsl. братъ [čítaj *brat-e*.], porov. čes. *bratr*; angl. *moth-er* a stsl. мати (*Lexicon linguae palaeoslovenicae*, II, Praha, 1967, str. 196) — pôvodne stsl. матъ s tvrdou výslovnosťou [*mat-y*, *mat-e*.] *matka, mater* (slovenské «*mat*» *matka* si ponechalo mäkkú keltskú výslovnosť). Porovnaj napr. lat. *dom-us*, gr. *δῶμ-ος* — originálne staroslovansky

домъ dom; lat. *taur-us*, gr. ταῦρος — originálne staroslovansky τούρϝ tur, byk.

⁶ V starovekých historických prameňoch národov žijúcich v Malej Ázii (tj. v prado-
movine Slovanov) sa toto praslovanské meno spomína v tvare ASTÖRETH *mesiac*;
Hebreji taktiež prevzali toto pohanské meno vo forme <ASTHAR, resp. <ASTHAR-
THE *mesiac, mesačná deva*. Staroveké písomné zdroje dosvedčujú, že aj Skýti (tj.
Praslovania plemena Magog) ju nazývali ASTARA, (porov. AE. Forcellini, *Lexicon
totius latinitatis*, «Luna», VI, Patavii, 1940, str. 148; Tamtiež «Astarte», V, 192); Porov.
fenickosýrsky názov bohyne mesiaca ASTARTE, (J. Špaňár, *Latinsko-slovenský slovník*,
Bratislava, 1969, str. 62).

⁷ Sanskritské «swastika», či «^hwastika» sú vlastne modifikácie staroslovanského
свѣздѣца *hviezdica, hviezdíčka* pred palatalizáciou, tj. zmäkčením. Všetky tieto slová
pochádzajú z praslovanského *^hva.ta., odkiaľ je i v asýrskych zdrojoch doložené «istar»,
gr. ἀστῆρ, lat. «astrum» alebo «aster», tal. «astro», vedické «aster», angl. «star» - všetko
vo význame *hviezda*, (porov. AE. Forcellini, *Lexicon...*, «Esther», V, 556); Slovanské
tvary «hviezda», ukr. «звезда», rus. «звезда», ale predovšetkým stsl. свѣзда (praslo-
vanská digammu «S» vyslovujú [ʰv] po palatalizácii [ʰv]) sledujú veľmi presne svoj prav-
zor.

⁸ Slovo крѣръ, pôvodne pred tort-trot zmenou *кѣръ (presnejšie *кѣръ) je praslo-
vanského "iránskeho" pôvodu a pochádza z praslovanského "iránskeho" *KUR(K)US
кѣръ *kohút, dym*; porov. ukr. «курка» *kurča*; perz. «kurus» *slnko* (AE. Forcellini,
Lexicon..., «Cyrus», V, 450); perz. «churos» *kohút*, (A. Brückner, *Štownik etymolo-
giczny języka polskiego*, Warszawa, 1970, str. 283); Po vyhynutí veľjašterov božstvo
slnko-jašter dostalo u Praslovanov-Keltov novú podobu slnka-kohúta, zvaného «Chors»,
u Skýtov mal podobu slnka-koňa (porov. angl. *hors-e*), u Praslovanov Mosko-Iberov
podobu tura-býka.

⁹ *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, IV, Praha, 1982, str. 159.

¹⁰ Tamtiež, str. 160.

¹¹ Tamtiež, str. 161.

¹² Deva-Mesiac, v podobe jaštera (Aštara, Ašera) bola uctievaná strašným sadistickým
a obscénnym kultom; Matka ľudského kráľa Asu dala urobiť bohyni Ašere, necudný
pomník — vyobrazenie mužského údu — *fallus*, (porov. Sväté Písmo, Starý Zákon, II,
1. časť, Bratislava, 1991, str. 212, pozn. 13 - 3Kr 15,13); porov. gr. σαύρα = 1.) *jašterica*,
2.) *membrum virile*, (И. Дворецкий, *Древнегреческо-русский словарь*, II, Москва,
1958, стр. 1464). Sväté Písmo spomína pohanské božstvá Aštaru, Ašeru, Baála... pod ich
nesemitskými názvami, ktoré Židia preberali od okolitých pohanov (Slovanov) spolu so za-
kázaným kultom týchto božstiev (porov. 3Kr 14,23; 15,13; 16,33).

¹³ И.И. Срезневский, *Словарь древнерусского языка*, III, Москва, 1890 (1989), стр.
1676.

¹⁴ «Hoci Boha poznali, neoslavovali ho ako Boha, ani mu nevzdávali vďaky, ale... ich
nerozumné srdce sa zatemnilo. Hovorili, že sú múdri, a stali sa hlupákmi. Slávu nesmr-
teľného Boha zamienili za podoby zobrazujúce... plazy. Preto ich Boh vydal nečistote
podľa žiadostí ich srdca; a tak hanobili svoje vlastné telá...», (Rim 1,21-24); Sväté
Písmo Starého Zákona, jedna z najstarších kníh sveta, spomína prípad úcty akéhosi
veľjaštera v Perzii (pradomovine Slovanov), ešte v časoch Kyra (5. st. pred Chr.): «Bol
však veľký drak, ktorého Babylonci ctili. I povedal kráľ Danielovi: 'Či aj o tomto povieš,
že je z kovu? Pozri, žije, je a pije; klaňaj sa mu teda.' Ale Daniel odpovedal: 'Hospodu
Bohu svojmu, sa budem klaňať, pretože on je živý Boh. Ty však kráľu zmocni ma a ja
zabijem draka bez meča a bez palice.' Nato kráľ odpovedal: 'Zmocňujem ťa! A Daniel
vzal smolu, loj a vlasy, uvaril to spolu, narobil bochníkov a dal ich drakovi do pysku.
Keď to drak zožral, roztrhlo ho. I povedal: 'Pozrite, čo ste uctievali!'" (Dan 14,22-27). Zo

slov Sv. Písma vyplýva, že šlo o jaštera mimoriadne veľkých rozmerov a mäsožravého...

¹⁵ Podľa božstva slnka (♃)aštar bola nazvaná i najteplejšia - južná svetová strana: porov. lat. «auster» *juh*, staronem. «austria» *južný*. V moderných rečiach sa začala takto označovať strana vychádzajúceho slnka - východ (porov. angl. «east», tal. «est», nem. «Osten» *východ*) a zapadajúceho slnka (porov. angl. «west», tal. «ovest», nem. «Westen»), kde sa dokonca zachovala aj praslovanská digamma. Staroslovanské «*ꙋꙋꙋꙋ» *úhor*, *had*, porov. slov. *úhor*, odkiaľ v mäkkej keltskej výslovnosti pochádza i slovo *j-uh*, *južný* (po palatalizácii *h-ž*), porov. poľské «wąż», ukr. «вуж» *nejedovatý had - užovka*.

¹⁶ Nie je zvláštnosťou, že za letných večerov sa v tábore objaví had prilákaný teplom ohňa. Praslovania kočujúci z miesta na miesto a stanujúci v prírode pod holým nebom určite mohli postrehnúť túto vlastnosť plazov už v dávnej minulosti.

¹⁷ Obranné zemné násypy rozprestierajúce sa v dĺžke niekoľkých kilometrov južne od mesta Kyjeva na brehoch riek Krasnoj, Rosi... pochádzajú z prvého tisícročia pred Christom a dodnes sa nazývajú menom bohyně: «Змієвы валы», (porov. *Большая советская энциклопедия*, XVII, 1952, str. 113). Porov. názov čiernomorského ostrova tzv. «Змеиный остров» — 40 km východne od delty Dunaja, (tamtiež, str. 112); názov oblastného mesta «Зміїв» — v Zmijevskom rajóne Charkovskej oblasti, (tamtiež, str. 113).

¹⁸ Podľa starorímskych spisovateľov sa Sarmácia rozprestierala na sever a východ od rieky Dunaj. Karpaty sa nazývali «Sarmatskými horami»... Európska Sarmácia sa podľa údajov alexandrijského učenca Ptolemaia (okolo 161 po Chr.) rozprestierala v oblasti rieky Visly (tj. na území dnešnej Haličiny-Galície a Poľska) a smerom na východ zahŕňala v sebe oblasť Karpát (Dáciu) a Skýtiu (tj. dnešnú Ukrajinu) až k rieke Don. Čierne more sa nazývalo «Sarmatské more», (AE. Forcellini, *Lexicon...*, «Sarmatia», VI, 595); Dvorník spomína, že rímsky imperátor Marcus Aurelius (161-180) sníval o vytvorenie novej rímskej provincie tzv. Sarmácie. Nikdy však tento svoj sen nedosiahol, lebo umrel 17. 3. 180 vo Viedni. Rímsky nápis na trencianskej skale r. 179 ukazuje poslednú prítomnosť Rimanov na tomto území. Rímania teda nikdy neprekročili riekou *Hron - hranicu* nedobytú Sarmácie, (porov. F. Dvorník, *Gli Slavi*, Padova, 1974, str. 11-12).

¹⁹ Porov. AE. Forcellini, *Lexicon...*, «Sarmatia», VI, 595; «batar» je keltská výslovnosť skýtskeho-ruského «vatar»; Podľa Plínia (r. 23-79 po Chr.) a Tacita (r. 55-120 po Chr.) sarmatské kmene Bastarnov (lat. Bastarnae, Basternae), obývali územie karpatskej Galície. Karpaty sa preto po latinsky volali aj «Bastarnicae Alpes», (AE. Forcellini, *Lexicon...*, «Bastarnae», V, 249); Bastarni sa spomínajú okolo r. 185 v dnešných huculských horách, tj. severných Karpatoch (Alpes Bastarnicae). Týchto Bastarnov často nazývali aj Galátami (Keltami) a boli spoločníkmi Gétov, (C.F.A. Nobbe, *Claudii Ptolemaei Geographia*, lib. III, cap. 5, §20, Hildesheim, 1966); Keďže praveká bohyňa (♃)aštarta-jašterica bola vlastne slovanská bohyňa plodnosti Sláva-Kupala uctievaná sadistickým a obscénnym kultom, v kresťanskom období sa slovom «batar» v západnej Európe začalo označovať *nemanželské dieťa*, podobne ako na Východe rusínskym «kopeľa» *nemanželské dieťa* od slova Kupala.

²⁰ Že ide naozaj o Keltov-Gálov potomkov biblického praotca Gomera potvrdzuje aj «otec cirkevnej histórie» Eusébios (+340) vo svojej knihe *Excetpta Latina Barbari* (p. 180, cod. fol. 4b): «...Filii Gamer filio Iafeth tertio filio Noe Aschaneth a quo Sarmati...», (*Scythica et Caucasia*, I, Санктпетербургъ, 1900, str. 667) — v preklade: «Synovia Gomera, syna Jafetovho, tretieho syna Noeho - Ašchanaz, od ktorého (pochádzajú) Sarmati...»; U nás na Slovensku sú keltského-sarmatského pôvodu obyvatelia Zemplína a predovšetkým Gemera, ktorý dodnes nesie tisícročia starý názov praotca Gomera! Po úplnom vyhynutí veľjašterov, čím teda «kult jašterice» stratil svoju vecnú podstatu, začali Kelti-Gáli uctievať kohúta-kuru.

²¹ *Lexicon...*, II, 168.

²² Jean - Jacques - Pierre - Dermaisons, *Dictionnaire Persan — Français*, III, Rome, 1910, str. 257.

²³ Jean - Jacques - Pierre - Dermaisons, *Dictionnaire Persan — Français*, III, 289; поров. Ю.А. Рубинчик, *Персидско-русский словарь*, II, Москва, 1983, стр. 770.

²⁴ Napr. bývalý polský prezident sa volá Lech Wałęsa.

²⁵ Grécky historik Herodot (5. st. pred Chr.) vo svojej *Histórii* uvádza, že Skýti od dávnehoku odvodzovali svoj pôvod od akejsi jašterice: «...ὡς δ' ἐγερθῆναι τὸν Ηρακλέα, δίζησθαι, ...ἐνθαῦτα δὲ αὐτὸν εὔρεϊν ἐν ἀντρω μειζοπάρθενόν τινα ἔχιδναν διφυνέα, τῆς τὰ μὲν ἄνω ἀπὸ τῶν γλουτῶν εἶναι γυναικός, τὰ δὲ ἔνερθε ὄφιός...» — «Когда же Геракл проснулся..., здесь он нашёл в пещере некое существо двойной природы: наполовину ехидну, наполовину - деву, которая выше ягодиц была женщиной, а ниже змеей..., она же, когда родившиеся у неё дети возмужали, сначала дала им имена: одному из них - Агафирс, следующему - Гелон и Скиф - самому младшему... И от Скифа, сына Геракла, произошли нынешние цари скифов», (поров. А.И. Доватур, *Народы нашей страны в 'Истории' Геродота*, IV.9-10, Москва, 1982, стр. 103).

²⁶ Zo slova «vatra» - «(v)atar» (***ВЪТЪ**) pochádzajú: keltské «(v)athir» (G. Devoto, «Celti», *Enciclopedia italiana*, IX, Milano, 1931-1937, 677), angl. «father», nem; «Vater», lat. «p(h)ater» a stsl. (в)отѣць, (в)отець [čítaj *atec*], všetko vo význame *otec*. V slove *otec* praslovanská digamma (v) zanikla podobne ako v slovách: *ulica* - ukr. вулиця, *ucho* - ukr. вухо, Ladislav - pôvodne **ВЛАДИСЛАВЪ**, on - zeml. *vun*, ona - zeml. *vona*, oni - *voní*... a naopak zachovala sa napr. v slove *všetko* - kým v zemplínskom *šicko* už chyba... Ukr. zдробnelé бацько *otec* si zachovalo praslovanskú digammu (v) avšak v tvare keltskej výslovnosti (b).

²⁷ *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, III, Praha, 1972, str. 46.

²⁸ Tamtiež, str. 47.

²⁹ Tamtiež, str. 49; V slovenčine sa zachovali obidve praslovanské varianty výslovnosti, a to skýtska-ruská (rusínska): *plemä*, a keltská: *plemeno*. Porovnaj tiež výrazy: *semä* — *semeno*, *venmä* — *vemeno* a pod. (porov. **сѣмѧ** - **сѣмена**, **врѣмѧ** - **врѣмена**, **имѧ** - **имена** a iné). Staroslovanská hláska «**м**» sa u Skýtov-Rusov vyslovovala tvrdo, u Keltoz to bol nosový mäkký zvuk vyslovovaný ako [-*e*]. Porov. stsl. slovo «**мѧсо**» *mäso*, pol. «*męso*» [čítaj *me:so*], Česi si zachovali tiež tvrdú skýtsku výslovnosť «*maso*»; porov. stsl. **идѧ** a jeho moderné ekvivalenty v tvrdej skýtsko-rusínskej výslovnosti - (ja) *иду* a v keltskej mäkkej (nosovej) výslovnosti - (ja) *idem*.

³⁰ *Lexicon...*, str. 262.

³¹ Поров. А.Г. Преображенский, *Этимологический словарь русского языка*, I, Москва, 1959, стр. 202.

³² Diabol - *had*, stsl. **гѧдѧ** (*Lexicon...*, I, str. 388) je obyvateľom **ĤДĤ** [čítaj (*h*)*adu*] - pekla, porov. stsl. **ĤДѧ** (*Lexicon...*, I, 16) — pôvodne s mäkkým znakom **ĤДѧ**, gr. **ἄδης** [čítaj *hades*] *peklo*.

³³ Neskoršie judský kráľ Ezechiáš «rozbil medeného hada, ktorého bol urobil Mojžiš, lebo mu synovia Izraela až do tých čias páliли tymián. Volal sa Nohestan» (4Kr 18,4); *Koncovka* --stan svedčí o perzskom pôvode slova «Nohestan» (*Νεεσθαν*), porov. Pakistan, Turkestan, Afganistan...; Perzská «Nahi», «Nahide», (Jean - Jacques - Pierre - Dermaisons, *Dictionnaire Persan — Français*, IV, 23) je iný názov bohyne plodnosti Aštar-ty — v Babylone známej už v 10. st. pred Chr. V rímskom svete známej pod názvom Venuša. Opäť ide vlastne o praslovanské slovo **нагѧ** *nahý*, **наготѧ** *nahota* (*Lexicon...*, II, 286). Odtiaľ pochádza i staroslovanské slovo **ноги** *nohy*, ako, pri bežnom starovekom

spôsobe odievania, jediná obnažená — nahá časť tela. Porovnaj staroslovanský výraz **го-
лѣнь** *holeň, noha* (*Lexicon...*, I, 416), tentoraz od slova **голь** *holý* (*Lexicon...*, I, 415).

³⁴ Б. Ковачовичова - Пушкарьова, I. Пушкар, «Дерев'яні церкви», *Науковий збірник музею української культури в Свиднику*, V., Пряшев, 1971, str. 45, 90, 265, 282.

³⁵ «Roma. Graffito scoperto sul Palatino (ora nel Museo Nazionale), caricatura del Crocifisso e accusa per i cristiani di onolatria», (P. Testini, *Archeologia cristiana*, Edipuglia, 1980, str. 11).

³⁶ Mikroskopické skúšky fragmentov zo svätého Kríža, ktoré sú dnes roztrúsené po celom svete vo forme relikvií, svedčia, že Kríž Isusa Christa bol vyrezaný z borovicového sosnového dreva, (O. Marucchi, «Cross and Crucifix», *The Catholic Encyclopedia*, IV, 520).

³⁷ Podrobnejšie o tabuľke pozri: «Drevená tabuľka - nápis z kríža Isusa Christa», *Blahovistnik*, 4, Prešov (1996) str. 99-101.

³⁸ O. Marucchi, «Cross and Crucifix», *The Catholic...*, str. 529.

³⁹ Nápis na kaptorge je sémanticko-grafický. Význam «**царь славы**» je zachytený grafickými znakmi kráľovského žezla a palmovej ratolesti, ktoré Isus drží v rukách, (G.A. Timkovič, «Slovanský kráľ na slovenských minciach», *Blahovistnik*, 5, Prešov (1996) str. 120-122).

⁴⁰ Na Východe sa slávi sviatok sv. Konštantína a jeho matky sv. Heleny 21. mája: **СѢТѸХЪ ВЕЛІКІХЪ ЦАРЕЙ И РАВНОАПѢТВАХЪ КВНСТАНТИНА И ЕЛЕНЫ**, (rokov. **Часословъ**, **Жовква**, **лѣцї**, str. 584).

⁴¹ O. Marucchi, «Cross and Crucifix», *The Catholic Encyclopedia*, IV, 522.

⁴² Ako hovorí historik Eusebios, na nebi sa Konštantínovi zjavilo zo svetla vytvorené znamenie kríža a nápis: «**ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ**» v preklade: «S týmto zvíťazíš». Podľa toho istého historika a osobného priateľa Konštantína videl to nielen Konštantín, ale i všetci vojaci, ktorí boli s ním. Stalo sa to pár mesiacov pred bitkou s Maxenciom (*Život Konštantína*, I, 27-30); Historik Laktancios však hovorí, že sa to stalo večer, tesne pred bitkou s Maxenciom pri Ríme. Príkaz znel, «aby na štítoch vojakov dal urobiť nebeské znamenie Boha a tak záuťočil... otočiac písmeno «X», otočiac vrchol do hora...», (*De mortibus persecut.*, 44), G. Ricciotti, *La era dei martiri*, Roma, 1953, str. 200-201); Podľa Eusebia znamenie, v ktorom Konštantín vyhral vojnu bolo také, aké vidíme na obr. č. 7 (vľavo). Podľa Laktancia malo tvar, aký vidíme na obr. č. 7 (vpravo); Historik Sozomen hovorí, že «Konštantín Veľký, aby naučil vojakov mať úctu k Bohu, ktorého sám ctí, prikázal vyryť znamenie kríža na všetkých ich zbraniach» (*Cirkevná hist.*, I, 8).

⁴³ *Dictionnaire D'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, III, 2, Paris, 1914, stf. 2671.

⁴⁴ *Enciclopedia italiana*, XII, str. 3.

⁴⁵ P. Toschi, «Croce», *Enciclopedia cattolica*, IV, stf. 968-969.

⁴⁶ O. Marucchi, «Cross and Crucifix», *The Catholic...*, IV, 521.

⁴⁷ P. Toschi, «Croce», *Enciclopedia...*, IV, 968-969.

⁴⁸ P. Grierson, M. Mays, *Catalogue of Late Roman Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whitmore Collection. From Arcadius and Honorius to the Accession of Anastasius*, Washington, D.C., 1992, obr. 13.

⁴⁹ Tamtiež, obr. 14.

⁵⁰ V. Ruggieri, «Byzantine Religious Architecture (582-867): It's History and Structural Elements», *Orientalia Christiana Analecta*, 237, Roma, 1991, str. 191.

⁵¹ Cisár znázornený na minci drží v ruke "jablko", na ktorom je znázornený tento

patriarchálny kríž, (P. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whitmore Collection. Focas to Theodosius III (602-717)*, II, Washington, D.C., 1968, obr. 46).

⁵² P. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in...*, *Leo III to Nicephorus III (717-1081)*, III, 1, Washington, D.C., 1993, obr. 22.

⁵³ Na niektorých jeho minciach nachádzame i znázornenie gréckeho kríža. Tamtiež, obr. 28 a 29.

⁵⁴ *Catalogue of Byzantine Seals in Dumbarton Oaks and in the Fogs Museum of Art*, I, Washington D.C., 1968, str. 67.

⁵⁵ Znázornenia tohto nášho charakteristického kríža nachádzame už na byzantských minciach cisára Justiniana II, za jeho druhého kráľovstva (705-711). Na týchto minciach sú znázornení cisár a cisárovná, ich celé postavy a uprostred nich je takýto osmikoncový kríž s vodorovným spodným ramenom vo veľkosti ich postáv. Obaja sa oň opierajú... (P. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in...*, *Phocas to Theodosius III (602-717)*, II, Washington, D.C., 1968, obr. 44).

⁵⁶ I. Montanelli, *Storia d'Italia*, 2, Milano, 1979, str. 79.

⁵⁷ Napríklad sakkos ruského metropolitu Šimona (koniec 15. — zač. 16. st.) je celý pokrytý gréckokatolíckymi osemkoncovými (cyrilometodejskými) krížmi: «The sakkos is of satin embroidered with crosses having a long traverse at the centre and short ones at the top and bottom, and ornamental heart — shaped devices with two scrolls issuing from the top, also enclosing crosses. Kremlin Armoury, N° 12006, Length 140 cm Width 157 cm», (А.В. Банк, *Византийское искусство*, Ленинград-Москва, 1966, обр. 289).

⁵⁸ Miestom súčasného uloženia je Государственный исторический музей в Москве, pod číslom: греч. 129. Bol privezený do Ruska z Atosu roku 1847, (В.Д. Лихачева, *Византийская миниатюра*, Москва, 1977).

⁵⁹ P. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in...*, *Leo III to Nicephorus III (717-1081)*, III, 2, Washington, D.C., 1993, obr. 43.

⁶⁰ H. Thurston, «Cross and Crucifix», *The Catholic Encyclopedia*, IV, str. 537.

⁶¹ Арх. Гаврииль, *Руководство по Литургии*, Тверь, 1886, стр. 300-301.

⁶² Roku 1797 ruský cár Pavol I. dovolil nosiť ruskému pravoslávne mu duchovenstvu náprstné *latinské* teda štvorkoncové kríže. Ukrajinskí pravoslávni pokladajú *andrejský* kríž za svoj jediný a nacionálny. Ruskí pravoslávni, najmä po reforme, ktorá bola uskutocnená moskovským patriarchom Nikonom a najmä po roku 1666 uznávajú za svoje všetky kríže. Rozkolníci-staroohradovci, ktorí odmietli Nikonovu reformu, uznávajú len *andrejský* kríž (Метрополит Иларион, *Трираменный хрест*, Winnipeg, 1951, стр. 86-88).

Problém formy kríža nie je vlastný len pravoslávny. Dokazuje nám to i tento dokument, ktorý sa týka haličských gréckokatolíkov a zakazuje cyrilometodejské trojramenné kríže na Haličine:

Римъ, дня 19. мая 1887

Святе Зобране о розширеню Вѣры для справъ Восточныхъ

...уже давнѣйше приходили до сего св. Зобраня многи жалобы противъ уживаня трираменного креста, котрый у Русиновъ zostавъ введенный. Довго и много говорено за сею и другою стороною не безъ уймы мира и любви. Прото для усуненя всякого сомнѣннѣя о той справѣ предложено зъ одной и зъ другой стороны рожни документы и поводы, на ново ихъ розбирано, и по прилѣжной розвазѣ Ихъ Еминенциѣ Отцѣ постановили рѣшити, що креста, якъ говорятъ,

русского, не належить самого через себе уважати яко особенне знамя російської схизми, понеже не має нічого впольного съ догматомъ. Помимо того, зъ уваги на особенни обстоятелства, святе Зобране ВВ. ОО. ГГ. приказує Преосвященнымъ Настоятелямъ, щобы *строго заборонили ставляти нови трираменни кресты*, чи то съ споднымъ нахиленымъ, чи съ трема раменами подобными и ровнобъжными, поставлени же щобы помалу и незначно и при даной отповідной способности старали ся они знести. Наконецъ припоручено Епископамъ обохъ обрядовъ, щобы заборонили всяки диспуты о той справѣ такъ духовнымъ якъ и мірянамъ. Понеже се мнѣне Ихъ Еминенцій Отцѣвъ на Авдіенціи дня 17. текучого мѣсяця zostало въ цѣлости затверджено Найвысшимъ Архіереемъ, було мою рѣчію повѣдомити о томъ Ваше Преосвященство, щобы Вы могли заудѣлити тоежь Вашимъ Епископамъ суфраганамъ...

Іоанъ Кард. Симооні
(zvýraznenie v texte je naše)

Uverejnené v: *Додатокъ до чинностей и рѣшень руского провинціального собора въ Галичинѣ отбувшогося въ Львовѣ въ р. 1891, Львовъ, 1897, стр. 401-402.*

Tento list, ktorého úryvok sme uverejnili, bol adresovaný haličskému gréckokatolíckemu metropolitovi. A práve pre tento dôvod v nasledujúcich desaťročiach trojramenné kríže zmizli z gréckokatolíckych cerkví Haličiny... Dnes sa objavujú autori, ktorí tvrdia, že v haličskej Ukrajine trojramenné kríže nepatria k jej tradícii. Ich štúdie sa však opierajú len o skutočnosť zpred II. svetovej vojny.

Hore uvedený zákaz je preto veľmi dôležitý pre štúdium problematiky trojramenného *cyrilometodejského* kríža na území celej haličskej Ukrajiny. Na území Prešovskej, Mukačevskej a Hajdudorožskej eparchie však tento dokument nikdy neplatil, lebo bol adresovaný len haličskému gréckokatolíckemu metropolitovi. Práve tu nachádzame i vysvetlenie, prečo dnes na haličských cerkvách nachádzame väčšinou len *latinské* kríže, avšak na našich cerkvách na Podkarpatsku, naopak najčastejšie vidíme pôvodné *cyrilometodejské* kríže s tromi vodorovnými ramenami.